

супроводжували розтрата і, як наслідок, судові процеси. Однак, групі шахраїв вдавалося весь час втримувати контроль над товариством користуючись безініціативністю пайовиків, або ж шляхом підкупу останніх. За свідченнями очевидців, домагаючись бажаних для себе рішень загальних зборів, керівники напували їх учасників до такої міри, що ті десятками засинали на подвір'ї будинку правління і прилеглий вулиці [32, 109–117].

Отже, у пореформені часи кредитно-кооперативна робота мала певне поширення і її осередки часто відзначалися високою результативністю фінансово-кредитної діяльності. Однак вона поєднувала у своєму становищі суперечливі кількісні та якісні тенденції. Кредитні кооперативи не мали сталих темпів поширення і далеко не завжди у своїй діяльності дотримувались кооперативних принципів.

1. Височанський П.Ф. Матеріали до вивчення соціального складу членів дореволюційної кредитної кооперації на Україні // *Записки Київського кооперативного інституту ім. В. Чубаря*. – 1927. – Т. II.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964.
3. Власенко В.М. Кредитна кооперація Лівобережної України другої половини XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 1998.
4. Мандрыка Н. Первый кредитный кооператив на Украине // *Муравеник*. – 1916. – № 46 – 47, № 48 – 49.
5. Мандрыка М. Коротенька історія кредитової кооперації на Україні та на її околицях. – Катеринослав, 1917.
6. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.). – К., 1995.
7. Половець В.М. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861 – 1929 рр.). – Чернівці, 1996.
8. Второй отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах, состоящего при Императорском Московском обществе сельского хозяйства. – СПб., 1874.
9. Третий отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах, состоящего при Императорском Московском обществе сельского хозяйства. – СПб., 1875.
10. Четвертый отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах. – СПб., 1877.
11. Пятый отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах. – СПб., 1878.
12. Десятый отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах. – СПб., 1885.
13. Одинадцатый отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах. – СПб., 1886.
14. Тринадцатый отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах. – СПб., 1888.
15. Шестнадцатый отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных товариществах. – СПб., 1891.
16. Двадцать четвертый отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах. – СПб., 1899.
17. Двадцать пятый отчет Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах. – СПб., 1900.
18. Муравская В.А. Краткий отчет о деятельности

ссудо-сберегательных товариществ в Черниговской губернии. 1873 – 1898 // *Земский сборник Черниговской губернии*. – 1901. – № 8.

19. Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі – ЦДАК). – Ф. 442. – Оп. 614. – Спр. 243.
20. ЦДАК. – Ф. 442. – Оп. 622. – Спр. 443.
21. Пожарський П. Соціальний склад української кооперації // *Праці науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я. Чубаря*. – 1928. – Кн. II.
22. Осипов Н.О. Обзор деятельности ссудо-сберегательных товариществ и проект организации сельского кредита. – СПб., 1893.
23. Осипов Н.О. Опыт статистического исследования о деятельности ссудо-сберегательных товариществ: Товарищество Большие-Токмакское и Ново-Васильевское Бердянского уезда Таврической губернии. – СПб., 1887.
24. Балабуха С.П. Сельский кредит в Полтавской губернии. – Полтава, 1894. – Вып. 1.
25. ЦДАК. – Ф. 442. – Оп. 54. – Спр.108.
26. С.Немириці, Бердичівського пов. (на Київщині) // *Маяк*. – 1913. – № 31.
27. ЦДАК. – Ф. 442. – Оп. 616. – Спр. 114.
28. Тотомианц В.Ф. Кооперація в русской деревне. – М., 1912.
29. Загребський Ф. По краях товариствах Ніжинщини: Галицьке с-х-кред. т-во // *Коопероване село*. – 1927. – № 13.
30. Романов І. П'ятдесят років роботи Верхнь-Розачівського с-г. кредитового товариства (1877 – 1927) // *Коопероване село*. – 1927. – № 16.
31. Из жизни сплотов // *Сплотщина*. – 1910. – № 10.
32. Из жизни товариществ // *Хроника упрещенный мелкого кредита*. – 1909. – № 5.

О.М.Федьков

КООПЕРАЦІЯ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В сучасній українській історіографії важливе місце належить дослідженням з історії кооперації, яка засвідчила яскраві зразки самоорганізації та економічної ефективності у XIX–XX ст. Відзначимо у зв'язку з цим праці О. Реєнта, О. Крижанівської, О. Сердюка [1], І. Фаренія [2], І. Власюка [3], В. Воловика [4], О. Двойніної [5], присвячені проблемі. Разом із тим, економічне життя, зокрема становище кооперативів в період Першої світової війни, досліджене недостатньо. Саме тому ми ставимо за мету дослідити становище подільської кооперації в 1914-1917 роки. Об'єкт вивчення – кооперація Поділля у роки Першої світової війни, предмет – її економічне становище.

Перша світова війна не лише започаткувала новий період світової історії, але й вплинула на політичні, соціально-економічні процеси та духовне життя українських земель по обидва боки лінії фронту. Подільська кооперація також повною мірою відчула вплив війни. Насамперед не змогли розпочати роботу кооперативи, статуту яких було затверджено напередодні та на початку війни. Це сталося тому, що значну частину їх учасників (як керівників, так і рядових членів) призвали в діючу армію. Кооператори збирали членські внески та відкладали відкриття своїх товариств до закінчення бойових дій. Так сталося, наприклад, зі споживачами кооперативами сіл Чорної Греблі Гайсинського повіту, Сокола Кам'янецького повіту тощо [6]. Але були й товариства, що зуміли

організувати свою діяльність. Восени 1914 – на початку 1915 рр. відкрилися споживчі кооперативи у Фацівці Летичівського, Майдані-Олександрівському, Польній Тарнавці Ушицького, м. Чечельники Ольгопольського повітів та інших населених пунктах [7].

Під час війни купівельна спроможність населення зменшилася, скоротився торгівельний обіг товариств. З липня 1914 р. спостерігаються негативні тенденції в роботі закупівельних товариств. Споживчі кооперативи не мали коштів, щоб вчасно сплатити їм борги по зобов'язанням та замовити товари. Частина банків припинила виплати. Скориставшись моментом, спекулянти підняли ціни на товари першої необхідності. Окремі фірми вдвічі зменшили кредит товариствам. Закупівельні об'єднання не мали готівки, тому зверталися за кредитом до губернської каси малого кредиту. Тульчинське та Немирівське товариства взагалі припинили всі торговельні операції. У жовтні 1914 р. вони відновили роботу, перейшовши до придбання товарів з Одеси, оскільки місцеві оптовики підняли ціни [8, 6-9].

Пригальмувалась й освітня діяльність закупівельних товариств. Інструктори Тульчинського та Немирівського об'єднань були мобілізовані до війська. Товариства, що мали своїх інструкторів, зі скорочення операцій, а відповідно й прибутків, не мали коштів, щоб самим їх утримувати. Вони зверталися за субсидіями, але з початком війни їх видача припинилася, а надавалися лише кредити. Об'єднання були засипані проханнями прислати інструкторів, але не могли їх задовольнити. Можливості земства теж були обмежені: серед службовців земської каси малого кредиту у ряді діючої армії були призвані інструктори П. Прача, А. Герасименко, торгівельний агент І. Кальницький та інші [9, 48].

Великою проблемою для селянських господарств стало припинення внаслідок війни експорту сільськогосподарської продукції, головним чином зернових. І хоча певна її частина йшла на потреби армії, значні запаси все ж залишалися. До того ж, інтендантство не приймало збіжжя більшої частини селянських господарств, оскільки їхня якість не відповідала встановленим вимогам (через несприятливі умови 1914 р.). Тому селянам доводилося збувати їх місцевим спекулянтам за низькими цінами. Для того, щоб кооперативи могли активно включитися в цю роботу вони ставили на порядок денний вирішення таких завдань: 1) залучитися фінансовою підтримкою земства та урядових установ; 2) розпочати підготовку хлібозаставних операцій. Після закупки зернових воєнним відомством залишалися великі запаси, які необхідно було тимчасово затримати від продажу, щоб не допустити раптового падіння цін, запобігти банкрутству селянських господарств та врегулювати ринок хліба [10, 3-7].

Крім зерна кооперативи забезпечували армію іншою продукцією. Зокрема, восени 1914 р. в Тульчині було створено шевську артіль (більше 1000 членів), що уклала угоду з воєнним відомством на пошиття та збут чобіт [11, 54], Вінницьке закупівельне товариство займалося сушкою сухарів для армії [12, 38], а з Хмільницьким 2-м позичково пощадним ремісничим

товариством планувалося укласти угоду про постачання армії кожухів.

Кредитна кооперація теж відчула на собі вплив війни. В перші її дні населення, злякавшись вторгнення ворога, почало забирати свої вклади з кооперативів. Однак із вересня 1914 р. стало поступово повертати їх [13, 47-48]. З метою підтримання стабільності господарського життя, управління у справах малого кредиту звернулося до контор і установ держбанку з проханням: 1) не відмовляти товариствам у наданні чи збільшенні короткострокових кредитів; 2) звернути особливу увагу на хлібозаставні операції у цих товариствах та на спеціальні кредити для них; 3) дати можливість малим кредитним установам приймати до своїх лав осіб, що не мали свого господарства, ремесла чи промислу, але доглядали за господарствами осіб, призваних на війну [14, 55-56].

Одним із аспектів діяльності кооперативів у цей час стала благодійність. Вони створювали фонди для надання допомоги жертвам війни, виділяли їх сім'ям грошову допомогу, асигнували кошти організаціям Червоного Хреста і для обладнання земських госпіталів для поранених, а одне з товариств Балтського повіту, крім цього, постановило передавати на допомогу хворим та пораненим воїнам весь прибуток від постачання військовому відомству хліба [15, 54-55; 16, 38].

Влада, з огляду на те, яку істотну допомогу надавали кооперативи, намагалася ці тенденції пом'якшити. Зокрема, влітку 1916 року головний комітет у справах про надання відстрочок по призову в армію постановив надавати відстрочки членам установ дрібного кредиту (головам, членам правління, бухгалтерам і рахівникам), що працювали на забезпечення потреб армії [17, 760]. Це, з одного боку, заохочувало співробітництво кооперації з військовим відомством, а з іншого – сприяло її ефективній роботі (адже успішність існування товариств залежала від грамотного керівництва).

Таким чином, розглядаючи становище кооперації на початку війни, слід підкреслити, що кооперативні установи відчутно впливали на регулювання товарного ринку (оскільки споживчі товариства мали запас товарів), стримання росту цін та боротьбу зі спекуляцією. Кооперативні організації поповнили свою діяльність новими функціями. У свою чергу війна спричинила в їхній роботі окремі негативні тенденції.

1. *Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / Голова ред. ради: В.М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 1.*
2. *Фареній І. А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (др. пол. XIX – XX ст.). – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003.*
3. *Власюк І. М. Вплив століпінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906-1914 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-тут історії України НАН України. – К., 2000.*
4. *Воловик В. П. Соціально-економічне становище Поділля наприкінці XIX – на початку XX століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. II. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. / Вінниця, 2000.*
5. *Двойнінова О. В. Кооперація в сільському господарстві*

- Правобережної України (1906-лютий 1917 рр.): Дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 – Луцьк, 2004.
6. Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХО). – Ф. 629. Подольське губернське по ділах об-ществ: присуствие. 2. Каменець-Подольського, Подольської губернії. – Оп. 1. – Спр. 71. – Об-открытти потребиельского общества в с. Соколе Каменецького уезда. Спр. 72. – Об-открытти потребиельского общества в с. Смотриче Каменецького уезда. Спр. 82. – Об-открытти потребиельского общества в с. Лисковцах Ушицького уезда. Спр. 108. – Об-открытти потребиельского общества в с. Петрашевке Проскуровського уезда. Спр. 129. – Об-открытти потребиельского общества в с. Буше Проскуровського уезда.
 7. ДАХО. – Ф. 629. – Оп.1. – Спр. 75. – Об-открытти потребиельского общества в с. Фацевке Летичевського уезда. Спр. 85. – Об-открытти потребиельского общества в с. Майдане-Александровском Ушицького уезда. Спр. 87. – Об-открытти потребиельского общества в с. Польной Тарнавке Ушицького уезда. Спр. 91. – Об-открытти потребиельского общества в с. Зеленяском Ольгопольського уезда. Спр. 94. – Об-открытти потребиельского общества в с. Меньковке Ольгопольського уезда. Спр. 99. – Об-открытти потребиельского общества в м. Чечельники Ольгопольського уезда. Спр. 122. – Об-открытти потребиельского общества в с. Крикливце Ольгопольського уезда. Спр. 123. – Об-открытти потребиельского общества в с. Солгупове Ольгопольського уезда. Спр. 124. – Об-открытти потребиельского общества в с. Сокалинцах Брацлавського уезда. Спр. 128. – Об-открытти потребиельского общества в с. Подачевке Ушицького уезда. Спр. 132. – Об-открытти потребиельского общества в с. Демовке Ольгопольського уезда.
 8. Дверницкій А. Общество оптовых закупок Подольской губернии и война // Экономическая жизнь Подолия (Далі – ЭЖП). – 1914. – №18.
 9. ЭЖП. – 1914. – №16.
 10. Война и неотложные нужды нашего мелкого сельского хозяйства // ЭЖП. – 1914. – №19.
 11. ЭЖП. – 1914. – №18.
 12. ЭЖП. – 1914. – №19.
 13. Там само. – №16.
 14. Там само. – №17.
 15. Война и Подольские кооперативы // ЭЖП. – 1914. – №17.
 16. Война и Подольские кооперативы // ЭЖП. – №18.
 17. Кооперативная жизнь. – 1916. – №15-16.

